

Nordstrand

med Halligerne Nordstrandischmohr, Beenshallig og Pohnshallig.

Øen Nordstrand, en Deel af det gamle Landskab af samme Navn, ligger 3/4 - 1 Miil fra Slesvigs Vestkyst. Øens Længde er næsten 1 Miil fra Nord til Syd, og dens Brede fra Øst til Vest naaer i Øens sydlige Deel paa lidet nær samme Udstrækning. Den bestaaer af 5 inddigede Koge: Frederikskog (sædvanlig kaldet "Alter-Kog"), Trendermarschkog, Maria-Elisabeth Kog (sædvanlig kaldet "Øster-Kog"), Neukog og Elisabeth-Sophie-Kog, af resp. 1164, 1336, 965, 1230 og 903 eller tilsammen 5598 Dagslet á 216 kvadrat Baand, samt desuden af et øst og nord for Kogene beliggende Forland af ca. 1600 Dagslet, der benævnes mod Sydost Mohrdeichhallig, mod Øst Hamhallig *), mod Nordost Herrenhallig.

*) Hamhallig er en Rest af det tidligere Ham Sogn, ligesom ogsaa Mohrdeichhallig har Navn af det hosliggende Dige, der udgjør en Rest af "Mohrdeich" (Mosedige), som strakte sig midt igiennem det gamle Nordstrand, og navnlig dannede Grændsen mellem Edomsherred paa den ene og Beltring og Lundenberg Herred paa den anden Side; "Mohrdeich" kaldtes det, fordi det støttede sig til en paa Øen liggende Høimose, hvoraf Halligen Nordstrandischmohr er en Rest.

Forlandene paa Østsiden af Øen ere i stadig Fremvæxt, uden at det hidtil har været nødvendigt ved kunstige Midlers Anvendelse at komme den naturlige Landdannelse til Hiælp. Mellem Pohnshallig og Nordstrand gik tidligere et for mindre Skibe seilbart Farvand, medens Halligen nu inden faa Aar tør antages at ville udgjøre en Deel af det med Nordstrand landfaste Forland Herrenhallig.

Øens østlige yngre Koge, der have en mere sandblandet Jordbund, ere fornemmelig skikkede til Kornavl, medens de vestlige ældre med deres federe Leerbund fortrinsviis egne sig til Græsning.

Paa Nordstrand ligger: Odenbøl Kirke, Theresie-Kirken eller det jansenistiske Capel og Oratoriet eller det romersk-katholske Capel; 3 Præstegaarde, 3 Skoler, Herredsfogdens Bolig, 2 Vindmøller. Ca. 110 Gaarde, ca. 350 Huse, ialt ca. 460 Gaarde og Huse, som ligge adspredte paa Øens Værfter og Diger, og for hvilke kun enkeltviis findes særskilte Benævnelser, saasom Forsbøl, Kiefhuk, Mohrdeich, Dreisprung, "am Süden", "am Norden", "am Westen" m. fl. Anlægssteder for Skibe ere Norderhafnen ved Øens nordre Sluse og Englandshafnen eller Englandsløch ved Øens østlige Sluse. Marskgaardenes Størrelse varierer mellem 30 og 250 Demat.

Indvaanernes Antal er (inclusive Nordstrandischmohr, hvorpaa boe 9 Familier eller ca. 50 Indvaanere) 2423 (1276 Mdf., 1147 Ftm., 461 Familier),

hvoriblandt 249 romerske Katholiker og 33 Jansenister. Agerbrug og Kvægavl er Hovederhvervskilderne; den talrige Huusmandsklasse finder Arbeide ved Jordbrugerne samt ved Digernes Istandsættelse. Handelen drives fornemmelig paa Hamborg og Husum. Udførselen bestaaer i Korn, Raps, Kreaturer, Uld m. m. Paa Øen var i 1861 hjemmehørende 17 Fartøier af 51 Cmlstr.'s Drægtighed. Fiskeri drives næsten aldeles ikke *). Reiefangst og Muslingesamling drives af den fattige Befolkning. Huusfiiden er kun ringe.

*) I. J. Pelreji "Eine kurze Beschreibung des Ländleins Nordstrand" (1565) citeres alt dette Vers:

*"Nordstrandt am Meer gelegen is,
Hat Wassers genug und wenig Fisch."*

Amtmanden over Husum Amt er tillige Overøvrighed (Kongelig Commissarius) for Nordstrand med tilliggende Halliger. De danne siden 1853 et eget Herred, Nordstrand Herred; den ordinaire Ret bestaaer af Herredsfogden og 8 Raadmænd. De 4 octroierede Koge Frederikskog, Trendermarschkog, Maria-Elisabeth Kog og Neukog danne det saakaldte Landskab Nordstrand, for hvilket dets Hovedparticipanter udgjøre den communale Bestyrelse. Landskabet har sin egen Staller, der er Overformynder og fører Panteprotocollen, og sin egen Pfenningmeister, der oppebærer de directe Skatter, hvilke indbetales directe til Centralkassen; disse 2 Functionairer antages af Hovedparticipanterne (om Hovedparticipanternes Rettigheder see Octroien af 18de Juli 1652 i Corpus statutorum slesvicensium I. S. 560 - 79).

Den octroierede Elisabeth-Sophie Kog danner en egen Commune for sig; den hører til det Desmercierske Fideicommiss (om dette see Bredsted Amt S. 210), hvis Inspecteur ogsaa fungerer for denne Kog; den største Deel af Jordlodderne ere nu frasolgte Fideicommisset. Landskabet og Elisabeth-Sophie-Kog danne hver sin Digecommune med sin egen Diggreve.

Øen har ialt 4940 Baand (Roder) eller 3 3/10 Miil Sødige, hvoraf 2577 Baand ere saakaldte grønne Diger med Forland foran sig, 467 Baand ere grønne Diger ved Vattet og 1896 Baand saakaldte Bestikningsdiger, der aarlig maae beklædes med Straa og yderligere forsvares ved Værker paa Vattet.

Af Mellemdiger har Øen 1 3/4 Miil, der benyttes som Veie, tildeels som Værfter. Vandafledningen skeer ved 4 Sluser: Norderslusen og Østerslusen afvande de 3 ældste Koge; de tvende andre Koge have hver sin Sluse.

For Toldoppebørslerne paa Nordstrand er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og en Toldassistent. Lægdsvæsen findes ikke, da Udskrivning kun skeer til Søtjeneste i Krigstid. Nordstrand med Nordstrandischmohr danner et Pastorat; Præsten kaldes af Landskabets Hovedparticipanter under Forbehold af Allerhøieste Stadfæstelse; Kirkesproget er tydsk; desuden have de Romersk-Katholske og Jansenisterne hver sin Præst. Det lutherske Præstekalds Indtægter have efter Gjennemsnit af 10 Aar været 630 Rd. For Fattigvæsenet paa Nordstrand gives der 10 forskjellige Legater af Beløb tilsammen 5377 Rd.; for Skolevæsenet har afdøde Senator i Husum og Hovedparticipanter paa Nordstrand Ingwer Woldsen oprettet et Legat paa 5333 1/3 Rd.

Nordstrandischmohr (i daglig Tale Lytmohr) Hallig, beliggende omtrent 1/2 Miil nordvest for Nordstrand, er 1/2 Miil lang og indtil 1/4 Miil bred. Som Navnet betegner, bestaaer Jordbunden for en stor Deel af Mosejord; Indvaanerne, omtrent 50, have derfor ogsaa en Indtægt af Tørvegravning; Øen har en Skole; i administrativ og geistlig Henseende er den forenet med Nordstrand. Størrelse ca. 418 Tdr. Land.

Beenshallig ligger 3/4 Miil nordvest for Nordstrandischmohr; den er ubeboet og har kun en Størrelse af ca. 8 Tdr. Land.

Pohnshallig beliggende øst for Nordstrand, mellem denne og Fastlandet, er næsten 1/2 Miil lang, men ikke over 1000 Alen bred. Den har en Værft, hvorpaa 2 Huse. Størrelse ca. 232 Tdr. Land.

Øen Nordstrand er en Levning af det gamle frisiske Landskab Strand, senere kaldet Nordstrand, som for sin største Deel er gaaet tilgrunde i de store Vandfloder, fornemmelig d. 11te Octbr. 1634, efterat allerede en stor Oversvømmelse i Aaret 1300 og Mandrenkelsen 1362 havde bortskyllet betydelige Strækninger. Det indbefattede paa Valdemar II.'s Tid 5 Herreder, der nævnes i Jordebogen: Lundenberg, Edoms, Pelvorm, Biltring og Wiriks Herreder; men Efterretningerne om de Sogne, disse Herreder indbefattede, ere meget uoverensstemmende.

Lundenberg Herred (i Jordebogen "Lundæbyarghæret"), der udgjorde den sydøstligste Deel af Nordstrand, og hvoraf den nuværende Øes Nordostdeel samt Pohnshallig og Simonsberg Kog paa det nuværende Fastland ere Levninger, hørte i kirkelig Henseende ikke som de 4 andre Herreder til præpsitura in Strand, men til præpositura major, og skal før 1362 have haft 11 Kirkesogne., Fortegnelsen over Kirkerne synes rettest at construeres saaledes: Lith, Hamm, Morsum, St. Bartholomæus Capel, St. Johannis Capel, St. Marien-Capel, Wittenbøl, Boienbøl, Schwart Manrip, Lundenberg og Simonsberg.

Ved en af Vandfloderne (Tiden angives forskjelligt) blev Herredet sønderrevet i to Dele; umiddelbart før 1634 udgjorde den sydlige Deel Sognene Lundenberg og Simonsberg, der skiltes fra Nordstrand, og hvortil senere kom Padelack Kirke (see Simonsberg Sogn), og den nordlige Deel Sognene Lith, Hamm og Morsum, som alle gik tilgrunde 1634, og af hvilke Morsum Kirke var en af de vigtigste i det gamle Nordstrand, hvilket blandt Andet vides af de mange Afladsbreve, den fik i Middelalderen (i Aarene 1448, 1450, 1480, 1494); den blev 1470 af Stalleren Lorenz Leve og Menigheden flyttet længere mod Syd, havde et lille Taarn og 6 Altere.

I dette Sogn var ogsaa et adeligt Gods Morsum, som hidrørte fra den nævnte Familie Leve, der blev adlet 1436 og af Christiern I. fik Jurisdictionen over hele Sognet; det blev 1585 solgt af den Sidste af denne Familie til Statholderen i Hertugdømmerne Geert Rantzau (død 1627), og gik tilgrunde tilligemed Sognet 1634.

I **Edoms Herred** (i Jordeb. "Edomshæret"), der i det Væsentlige svarer til det nuværende Nordstrand, navnlig sammes større vestlige Deel, og det Vat, der adskiller denne Ø fra Pelvorm, nævnes følgende Kirker: Halgenes, Niendamm, Rungholt, Ackenbøl, Overmartfleth, Uttermartfleth, Fedderingmanns Capel (hvilke skulle være gaaede under Aar 1300), Brunok. Ilegrof, Stintebøl, Gaikebøl, Odenbøl, Evensbøl, Heresbøl og endnu nogle flere, hvis Tilværelse er mindre sikker.

Stintebøl var Herredskirken; Rungholt var en betydelig By (maaske Flække), om hvis Indbygges ryggesløse Ugudelighed og bratte Undergang Sagnet endnu taler, ligesom ogsaa en selv ved halv Flod tørrliggende Sandbanke har bevaret dens Navn *).

*) Rungholt og nærmeste Omegn findes fremstillet i en gammel Tegning, som er fundet i P. Car's Kortsamling, der under Titel Frisia Minor findes i det store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn og som ses at være benyttet af Mejer i hans historiske Kort over Rungholt henført til 1240 et Beviis paa, at Mejer har haft ældre Kortarbejder til Afbenyttelse og ikke aldeles vilkaarlig construeret sit Kort.

Alle disse Kirker ere gaaede tilgrunde undtagen Odenbøl, hvorom nedenfor.

I **Pelvorm Herred** (i Jordeb. "Pylwærmhæret"), som laae vest for Edoms Herred, og hvoraf Øen Pelvorm samt Halligerne Hoge og Nørre- og Sønder-Og ere Levninger, nævnes, foruden de endnu bestaaende Kirker Pelvorms gamle Kirke og Hoge, Norderwisch, Süderwisch, Gormesbøl, Flerdesbøl, Swens Capel, Katharine- eller Christine-Kirke, Heverdamm (hvilke skulle være gaaede under Aar 1300), Balum, Walthusum og Buphever, samt Nordhefer, Norderbøl, Süderbøl og Falum, hvis Existents er mere tvivlsom.

I **Beltring Herred** (i Jordeb. "Byltrynghæret"), som laae nord for de tre fornævnte Herreder, og hvoraf Halligerne Grøde med Appelland, Habel, Hamborgerhallig og Nordstrandischmohr ere Levninger, nævnes foruden Grodum eller den nuværende Grøde Kirke og Ockholm (nu et Sogn i Bredsted Amt) følgende samtlig undergaaede Kirker: Habelbe, Hingstnes, Billum, Øster-Woldt, Vester-Woldt *), Bupte, Bupsee, som var Herredskirken, Imminghusen, Volgsbøl, Fedder. eller Peter-Haysens Capel, Occogroff, Redwertmanns-Capel, Konningsbøl, Rørbeck og Evesbøl.

*) Prof. Schiern antager, at det gamle Vestersold muligviis har modtaget sin Benævnelse herefter. (See "Om Beliggenheden af Vesterfold" i F. Schirns Historiske Studier II. S. 202 - 207)

I **Wiriks Herred** (i Jordeb. "Wyrrikshæret"), som laae vest for Beltring Herred, og hvoraf Halligerne Oland, Langenæs og Nordmarsk ere Levninger, nævnes foruden disse 3 Kirker, af hvilke de to første endnu bestaae og den sidste først blev nedlagt 1840, Südermarsch, Ivenbøl, Tinnenbøl og endnu 2 - 3 (Eydum, Appellum, Knium), hvis Tilværelse er tvivlsom **).

***) Det synes som om nogle af de i de 5 ældste Herreder nævnte Kirker fremtræde med flere Benævnelser for een og den samme Kirke, saaledes baade efter Sognets Navn og efter Kirkehelgenens, vel endogsaa efter forskellige Beliggende, naar Kirken er flyttet paa Grund af Digers Indlægning.

1593 afløstes den gamle Inddeling af Nordstrand i 5 Herreder af en Tredeling: Edoms, Pelvorm og Beltring Herreder. Efter D. Atl. havde Nordstrand endnu 21 af de ovennævnte Kirker, da den skrækkelige Katastrophe indtraf om Aftenen d. 11te Octbr. 1634, idet Stormfloden paa 44 Steder gjenembrød Digerne. 6408 Mennesker i Nordstrand skulle være omkomne i Bølgerne og 50,000 Stykker Kvæg, 1382 Huse og 30 Vindmøller være bortskyllede, og kun 2633 Mennesker være blevne reddede. Mellem Ribe og Hamborg skulle efter samme Angivelse over 15,000 Mennesker have tilsat Livet paa denne Rædselsdag.

Ved Slesvigs Deling 1490 var Nordstrand bleven lagt til den segebergske Deel, men strax derefter af Kong Hans overladt Broderen Hertug Frederik, der havde faaet den gottorpske Deel; ved Delingen 1544 var det kommet til den Haderslevske Deel under Hertug Hans den Ældre, som d. 25de Juni 1572 gav det dets egen Landret, og ved den nye Deling 1581 efter denne Hertugs Død til den gottorpske Deel under hans Broder Hertug Adolf og dennes Efterkommere.

Medens Inddigningen af Pelvorm, Nordstrands høieste Deel, strax lykkedes de tiloversblevne Indvaanere, vare Beboerne af det nuværende Nordstrand ikke formuende eller talrige nok til at gennemføre det der langt besværligere Inddigningsarbejde. Hertug Frederik III., under hvem Øen da stod, vilde imidlertid see Gjenopførelsen af Digerne hurtigt fremmet, og han gjorde en vistnok haard Anvendelse af de i Lovgivningen hjemlede Bestemmelser om Land, der var priisgivet Havet, idet han ved Octroi af 8de Juli 1652 overlod det oversvømmede Land til et nederlandsk Interessentskab, efterat de tidligere Eiere, efter flere frugtesløse Forsøg, havde viist sig ude af Stand til at udføre Gjeninddigningen ***).

***) Proklamaet desangaaende, dat. Gottorp 19de Septbr. 1653, blev publiceret af Heimreich paa 16te Søndag efter Trinitatis i Odenbøl Kirke og paa Nordstrandischmoor, "*welches nicht ohne bittere Zähren der alten Landeigner ist angehört worden.*"

Ved denne Foranstaltning bevaredes dog Øen Nordstrand fra at dele Halligernes Skjæbne. 1654 inddigedes Friedrichskog, 1657 Marie-Elisabeth-Kog (nævnte efter Hertugen og hans Gemalinde), 1663 Trindermarschkog (Størstedelen af Sognet af samme Navn), 1691 Neukog; Elisabeth-Sophie-Kog først

1739. Fra disse Fremmede nedstammer den katholske Deel af Øens Befolkning, der bestaaer af to Menigheder, den romersk-katholske med et Oratorium, bygget 1661. og den jansenistiske med et St. Theresia-Capel og tidligere, da den var talrigere end førstnævnte, to Præster, men siden 1832 kun een.

Odenbøl Kirke, der har været indviet til St. Vincentius, mangler Taarn, men er selv en rummelig Bygning. I Stormflodnatten 1634 styrtede Kirkens Vestgavl ned; deraf er nu dog intet Spor at see, da hele Skibets Vestende er ombygget og udvidet i Aaret 1732. Med Undtagelse af dette vestlige Parti, i hvilket begge de nu afbenyttede Indgangsdøre til Skibet befinde sig, er Kirken forøvrigt opført af store røde Muursteen, som ere lagte i gamle Skifter. Choret, der mod Øst er

tresidet afsluttet, er som sædvanligt en smallere Bygning end Skibet, men det er ved en meget stærkt fremtrædende Gesims alligevel blevet bragt under samme brede Tag som dette. Ogsaa ind til Choret findes der en Indgangsdør udenfra paa den sydlige Side.

Opgangen til Prædikestolen er anlagt paa skraa op igjennem den søndre Muurpille imellem Chor og Skib. Chorbuen selv er afbrudt foroven. Udvendigt har Kirken langs hen under Taget et af Kragstene baaret, stumpvinklet Friseornament. I det Hele minder Bygningen nærmest om Spidsbuestilens tidligere. Tid.

Den gamle af Træ udskaarne Altertavle skriver sig fra Middelalderen; i dens Fremstilling af Korsfæstelsen findes flere livligt bevægede Grupper. Paa Sidefløiene staae Apostle og Helgener. Navnene under disse ere senere tilskrevne og indeholde ret komiske Fejltagelser eller med Flid foretagne Rettelser. Saaledes har f. Ex. en biskoppelig Helgen i fuldt Ornat faaet Underskriften: "Lutherus." Den ottekantede Døbefont er af nyere Oprindelse.

Prædikestolen er forfærdiget 1605 og prydet med Snitværk af den hellige Historie. Endnu i Aaret 1527 blev denne Kirke begavet med 40 Dages Aflad af Biskop Godske v. Ahlefeldt, som d. 18de Juni i det nævnte Aar paa Ny indviede Kirkegaarden, der var bleven vanhelliget ved et Drab.

Elisabeth-Sophie-Kog, der oprindelig heed Christians Kog, blev i Aarene 1755 og 1756 ødelagt ved Oversvømmelser, derpaa 1771 igjen inddiget og 1786 af Hovedparticipanterne solgt til Geheimeraad Desmercieres.

Halligen Nordstrandischmohr var før 1634 forbunden med Nordstrand og indtil da ubeboet. Efter Vandfloden nedsatte nogle Familier sig her, og Øen fik 1656 en Kirke. Ved Vandfloden 1717 bleve af 20 Huse kun 2 tilbage; senere byggedes flere; men ved Vandfloden 1825 efterlodes kun 3, og Kirken, som var i Præsteboligen, maatte nedbrydes.

Paa Nordstrandischmohr var Heimreich Walther (Forfatteren af "Heimreichs nordfriesische Chronik") Præst fra 1654 til 1685.

Matthjæ Boetii "de Cataclysmo Nordstranddico Commentarium libei tres". Slesvig 1632.

C. E. Kruse: "Topographie der Insel Nordstrand vor der Fluth 1638" i Prvb. 1795, S. 97 - 128.

I. Lass: "Besondere Nachrichten von Nordstrand" i Camerer's Nachrichten I. S. 305 - 392, I. Hoyers Beskrivelse sammesteds II. S. 762 - 772.

I. Petrejus (Pastor zu Odenbüll Anno 1565): "Eine kurze Beschreibung des Landleins Nordstrand" i Camerer's Nachrichten II. S. 733 - 761.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap.
Kjøbenhavn.

I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlingske Bogtrykkeri ved L. N.
Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til
Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Side 248 – 252.